

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд на проф. д-р Александър Гънгов

„Кръговостта във философската логика на континенталната традиция“

от доц. д-р Росен Люцканов, ИФС-БАН

Дисертационният труд е с обем от 416 нестандартни страници и включва въведение, четири глави, разделени на общо 25 параграфа, заключение и цитирана литература (на български, руски, английски и италиански език). Задачата, която си поставя работата, е да проследи една от основните линии в континенталната философия с акцент върху разбирането за логиката, разглеждана през призмата на три основни понятия: кръговост, телеологичност и кохерентност. Тази задача безспорно е нетривиална, но според мен изпълнението ѝ изисква няколко предварителни уточнения. Най-важното от тях е свързано с въпроса дали и доколко разгледаните ключови автори (Хегел, Маркс, Хусерл, Хайдегер, Гадамер) разбират под „логика“ едно и също, съответно дали и доколко подобен паралелен прочит е плодотворен. Основания за известни съмнения можем да почерпим например от казаното по повод на Хегел, Хусерл и Хайдегер. От една страна, трите най-важни системни категории на спекулативната логика (ставане, снемане и синтез) описват самоосъществяването на всеобхватния Абсолют (с. 42). От друга страна, посочено е, че „[з]а Хусерл логиката в най-същинската си употреба е теория на науката, т.е. теория на теорията като такава“ (с. 258). Накрая, макар в първата си публикувана работа Хайдегер да говори за философската логика като за „наука за науката“ и „наука за валидността“ (напълно в духа на Хусерл), в по-късните си работи той изглежда се придържа към разбирането, че „метафизиката, по същество, е логика“ (с. 347) и съответно „херменевтико-феноменологичната логика се утвърждава като неизменно свързана с онтологията“ (с. 393). В тази връзка е естествено да се запитаме: ако Хегел, Хусерл и Хайдегер разбират под „логика“ твърде различни неща, доколко съдържателно е причисляването им към „континенталната традиция“ във „философската логика“?

Според мен изложението би спечелило също, ако бъде прокаран паралел между мисленето за логиката в континенталната традиция и логиката в собствен смисъл, което би позволило да изпъкне релефно своеобразието на първата спрямо втората. Ключовата логическа проблематика – за логическото следване, за логическата форма (зададена чрез логическите константи), за валидните правила за извод, за изпълнеността в модел, за ефективната изчислимост – или липсва, или е бегло засегната. Това само по себе си може да се разглежда като отрицателен принос на дисертацията: тя показва, че образцовите постижения на философската логика в континенталната традиция са практически ирелевантни спрямо философската логика извън тази традиция (иначе казано, за логиката в собствения смисъл на думата). Вероятно тъкмо тази констатация оправдава решението да се поддържа дистанция от традиционната логика, схващана като „апотеоз на теоретичния подход с неговата математизираща тенденция“ (с. 24).

Въведението (с. 8-25) си поставя задачата да покаже, че представата, според която логиката няма приоритет за авторите, причислявани към континенталната традиция, е подвеждаща (с. 8). Съвсем очаквано, това е убедително показано по отношение на част от разгледаните автори (например Хусерл) и не чак толкова убедително показано по отношение на други (Хайдегер). Като се вземат предвид основните положения в подхода на Хайдегер, изолирани от Томас Фей (с. 301-302), атаката на Хайдегер срещу основни закони на логиката като този за непротиворечието (с. 316), както и откритата враждебност към „логистиката“, изразена в лекцията „Що е метафизика?“ (с. 385), това изглежда неизбежно. Все пак, според мен подхождането към задачата „през призмата на кръговото разсъждение“ (осъществявано на две нива – на биващото и на логическото) (с. 9) успява да удържи роенето на разгледаните позиции и да осигури нишка, която преминава през всички тях. Тъкмо кръговостта отрежда централна роля на Хегеловата спекулативна логика, съответно на диалектическия метод, тъй като според Гънгов тя „задава перспективата за обсъждане на философската логика сред последващите автори и ... служи като стандарт и критерий за философичност на логиката“ (с. 14).

Първа глава (с. 26-119) е посветена на Хегел и неговата спекулативна логика. Въз основа на прочита на Гадамер е посочено, че нейната поява в известен смисъл е неизбежна след трансценденталната философия на Кант, тъй като последната е фокусирана върху „категориалната конституция“ на обекта, съответно, „логиката вече не може да продължава като онази формална логика, която се ограничава с формалното отношение на понятие, съждение и силогизъм“ (с. 27). Обратно, според Гънгов разгръщането на категориите в системата на спекулативната логика се ръководи от два принципа, които той именува „кръговост“ и „телеологичност“ (с. 46). По-нататък, връзката между двата принципа е пояснена по следния начин: кръговостта на разсъдението е производна на това, че целта има иманентен характер, тя е вътрешно присъща на всяка категория (с. 48). Всъщност, съчетанието на двата принципа (кръговият телеологизъм) се манифестира нагледно в описаното в „Науката логика“ осъществяване на абсолютната идея, противно на други известни интерпретации на спекулативната логика, според които е налице кръговост, но отсъства телеологизъм (с. 51). Вътрешната присъщност на целта поражда една от основните отлики на спекулативното мислене: това, че то е безкрайно и със самото това е свободно, не е „ограничено от никакво инобитие, а следва единствено собствената си вътрешна необходимост“ (с. 54).

Във втората половина на първа глава за пръв път достигахме до логическа проблематика в традиционния смисъл на думата. Повод за това е ключовата отлика на „спекулативните изречения“ (или „съждения“) – обстоятелството, че в тях субектът и предикатът свободно могат да разменят местата си, разменяйки си със самото това ролята на определящо и определяно (с. 55). Друг елемент на изложението са двата кръга, за които стана дума във въведението: изяснено е, че разликата между тях е в техния телос: ако телос на първия са свършените битие и същност, то телос на втория е „чистото понятие, изведено от абстрактните битие и същност“ (с. 59). Параграф 2.6 е посветен на „истината в спекулативната логика“. В тази връзка Гънгов посочва, че „истината в спекулативната логика сменя в себе си няколко концепции за истината“ (които „се преплитат в нея“), в частност, кореспондентната и кохерентната концепция (с. 60-61). Обсъдено е и разбирането на Илин за истината при Хегел, според която истината е смисъл, иначе казано,

„сливане на субективната достоверност на мисленето и обективното съдържание на предмета” (с. 62-63). Ако приемем този прочит, то съотнасянето на Хегеловата концепция за истината както с кореспондентната, така и с кохерентната теория изглежда в една или друга степен като проява на интерпретативно насилие. Друга част от текста, посветена на собствено логическа проблематика е §3.3. Няма да се спирам на трактовката на отношението между простия категоричен силогизъм и спекулативното умозаключение (с. 83). Изкушавам се обаче да разгледам по-подробно дизюнктивния силогизъм и модус поненс. По отношение на първия се казва следното: „При дизюнктивния извод до заключението се достига като се тръгва от характеристиките на част от членовете на дизюнкцията и се преминава към останалите членове на целия клас, който се има предвид, т.е. като се има пред вид всеобщото” (с. 85). В името на конкретността, нека разгледаме един примерен извод от този тип: „Тази ябълка е червена или Луната е спътник на Юпитер. Но, Луната не е спътник на Юпитер. Следователно, тази ябълка е червена”. В тази връзка можем да отбележим следното: (1) тук не става дума за какви да е характеристики на част от членовете на дизюнкцията, а за тяхната истинност или неистинност; (2) не съществува клас, който да се има предвид – освен ако не твърдим, че изводът има за предмет твърде странния клас, съставен от Луната и ябълката; (3) никаква всеобщност не се мержелее на хоризонта, освен ако не настояваме, че елементите на класа имат за своя всеобща характеристика да бъдат червени или да не са спътници на Юпитер. По-нататък, за модус поненс се казва, че „изводът преминава от единично към единично, но единичното тук изпълнява ролята на всеобщо” (с. 85). Нека отново вземем един възможен пример: „Ако всички риби дишат с хриле, то всички крави са четириноги. Но, всички риби дишат с хриле. Следователно, всички крави са четириноги”. Тук става дума за „всички риби” и „всички крави”, съответно за „единично, което изпълнява ролята на всеобщо” изглежда не може да се говори. По-нататък, интересен момент в изложението е третирането на спекулативния извод по аналогия с дедуктивния и индуктивния. Според Гънгов, спецификата на спекулативния извод е в това, че неговото заключение има формата на въпрос (с. 86). Трябва да признаем, че тук не всичко ми беше докрай ясно: например защо „Г-н Петров носи бяла престилка” се третира като единична теза, а „Г-н Петров е лекар” – като частна теза. Възможно ли е причината да е в това, че инференциалното съдържание на второто твърдение е по-богато от това на първото (иначе казано, от второто можем да направим повече изводи, отколкото от първото)? Ако това е така, то според мен са нужни допълнителни пояснения. Така или иначе, предложеният анализ на спекулативния извод според мен е един от интересните моменти в изложението.

Финалната част на първа глава е посветена на херменевтичния вариант на спекулативната логика, предложен от Гадамер и по-конкретно на термина „херменевтичен кръг” (§5), а също на манипулативните спекулации чрез противопоставяне на предиката (§6). Анализът на примери като „Гражданите са роби” (с. 114), „Протестиращите са поддръжници” (с. 115), „Бежанците са агресори” (с. 116), „Бездомните са богати” (с. 117) според мен повдига не по-малко въпроси, отколкото решава. Да вземем втория пример: „Протестиращите са поддръжници”. Съвсем основателно е посочено, че определени форми на протест, които се осъществяват в рамките на една политическа система, всъщност преутвърждават нейната легитимност и в този смисъл я поддържат. От друга страна, тези форми на протест очевидно не протестират срещу самата система, а срещу конкретен начин на нейното функциониране. В този смисъл, „Протестиращите са

протестиращи” (което е аналитично истинно) не противоречи на „Протестиращите са поддръжници”, макар „протестиращ” и „поддръжник” да са несъвместими определения. Диалектическо напрежение може да бъде привидяно тук само ако останем на нивото на езиковия израз и не се задълбочаваме върху смисъла му (нещо, което самият Гънгов не прави).

Втора глава (с. 120-216) е посветена на диалектическата логика, разработена от Маркс. Разгледани са ключови теми, които установяват връзка с Хегеловата спекулативна логика: стоков фетишизъм и реификация (с. 121), капитал и размяна (с. 124), икономико-социален силогизъм (с. 128), Марксовото разбиране за идеалност, предметено в третирането на отношението между пари и стока, всеки от чиито термини пребивава в другия (с. 134), както и връзката между отношенията просто-сложно и абстрактно-конкретно (с. 137). Тема на §9 е абстрактната субстанция на криптовалутите, а на §10 – превърнатите форми. Посочено е например, че „всеки консуматор е превърната стока, готова да се продаде под формата на работна сила” (с. 162). Разгледани са още четири значими области на социално взаимодействие, към които може да бъде приложено понятието за превърната форма: масова приватизация, редовни избори, граждански протести, финансови кризи (с. 165). По повод на последните е посочено, че, „[п]одобно на субектния фетишизъм, финансовите спекулации се прекланят пред култа към различни превърнати форми/квази-обекти, надарени със субектни качества на свобода на избор: избиратели, инвеститори, протестиращи, платци на ипотеки, данъкоплатци и т. н.” (с. 174). В какъв смисъл инвеститорът е „квази-обект, надарен със субектни качества” отново не става докрай ясно. Така или иначе, след преминаването през всички тези теми е достигнат изводът, че „понятието за капитал придобива същинския смисъл на Хегеловото спекулативно” (с. 187).

Трета глава (с. 217-300) е посветена на трансценденталисткия вариант на феноменологичната логика на Хусерл. Сред засегнатите основни теми в логическите изследвания на Хусерл са „знак и изразяване” (с. 219), „формалната реалност” на идеите, която „трябва да бъде ясна и отчетлива, за да се констатира, че дадена идея е истинна” (с. 228), както и субект-предикатната структура на съждението. Да вземем например следното: „Субектът и предикатът на съждението „Тракиецът е унизен“ се свеждат до първичния субект „това“ и първичния предикат „роб“. Съответно, първичното съждение придобива вида „Това е роб“” (с. 233). Това е едно от местата, където по-подробна реконструкция на съдържателния контекст би помогнала на читателя да разбере правилно казаното. Това, което е налице, оставя въпросът какво е отношението между двете съждения: на о(бо)сноваване, експликация и/или следване? Връзката с основната тема на изследването – кръговостта – тук е установена през структуроопределящата характеристика на Хусерловата феноменология – „интенционалността на съзнанието”, въз основа на това, че „насочеността към” изисква „някаква представа за това, към което насочеността се извършва.” (с. 238-239). Тук отново е осъществено експлицитно дистанциране от „формалнологическият подход”, макар при Хусерл това да изглежда най-малко необходимо: „изследването на субективната конститутивна дейност на съзнанието, със сигурност, би била напълно ирелевантно при формалнологическият подход. Но именно субективната конститутивна дейност на съзнанието, която пребивава в сянката на обективните логически операции или дори изобщо е скрита зад обективния интерес, е във фокуса на вниманието на трансценденталната логика.” (с. 264). В

заклучение бих отделил повече внимание на един от интересните моменти в изложението, свързан с „идеализациите, гарантиращи очевидността и нормативността на принципа на тъждеството“. Според Гънгов, „[т]е се имплицират от другите два фундаментални принципа, както е от която и да е логическа истина. Всяка логическа истина, за да бъде утвърдена като такава, е необходимо не просто да се приеме за истинна, а да се приеме „веднъж и завинаги“. „Веднъж и завинаги“ е още една неявна идеализираща предпоставка, която влече след себе си идеализацията „за всеки“. За „всеки“ в буквалния смисъл на думата, а не само за онези, които имат елементарно понятие от геометрия, Питагоровата теорема гласи, че ...” и т.н. (с. 274). В тази връзка бих отбелязал, че, поне повърхностно погледнато, в Питагоровата теорема се говори за ... дължините на страните на правоъгълен триъгълник. Съответно, ако са замесени някакви идеализации, те се отнасят пряко до неща като „триъгълник“, „ъгъл“ и „дължина“. Има ли тук скрито квантифициране по време („винаги и навсякъде“) и субект („за всеки“) е въпрос, на който няма как да бъде отговорено мимоходом, съответно няма смисъл да бъде поставян по този начин.

Четвърта глава (с. 301-397) е посветена на херменевтико-онтологичния вариант на феноменологичната логика, разработен от Хайдегер. Връзката с основната тема на изследването тук е установена чрез позоваване на обстоятелството, че „[в] екзистенциалната аналитика „кръгът“ в доказателството не може да бъде „избегнат“, защото тази аналитика изобщо не предоставя нещо съгласно правилата на логическата последователност.“ (с. 319). От друга страна, причините, поради които според мен тази последна глава има по-опосредствана връзка с логиката вече посочих по-горе. Общото впечатление се затвърждава от изказвания като това: „за Хайдегер смисленото обсъждане на логиката е невъзможно, когато от него е изключен въпросът за смисъла, т.е. истината, на битието“ (с. 393), както и по-общо от обсъждането на „семантичната концепция за истината в светлината на фундаменталната онтология“ (§24.4). Според мен твърдението, че „излагане на истината като удовлетворителност е възможно само на базата на понятието за истината като разкритост“ (с. 393) е емпирично опровергано в работите на Тарски, който убедително и непроблематично прави тъкмо това, което по-горе е обявено за невъзможно.

Заклучението (с. 398-408) на дисертационния труд се свежда до тезата, че „Телеологичната кръговост, присъща на спекулативната логика, обуславя цялостното последващо развитие на философската логика в континенталната традиция.“ (с. 398). Твърдя, че избраният от автора подход, фокусиран върху „телеологичната кръговост“, е евристичен. Съответно, имайки предвид безспорната значимост на темата, както и широтата на изложението, ще гласувам за това на Александър Гънгов да бъде присъдена научната степен „доктор на философските науки“.

София,

10 януари 2023

/Р. Люцканов/